

УДК 821.161.3-32*А. Мрый

А. А. Пацягова

Навук. кір. – А. В. Брадзіхіна, канд. філал. навук, дацэнт

АДМЕТНАСЦІ СТВАРЭННЯ ГЕРОЯ-ПІКАРА Ў РАННІХ АПАВЯДАННЯХ АНДРЭЯ МРЫЯ

У артыкуле разглядаюцца адметнасці стварэння героя-пікара ў ранніх апавяданнях «Прафесар акультных навук», «Абстрыкаўся», «Навалілі» А. Мрыя. Асаблівая ўвага надаецца асэнсаванню сатырычных прыёмаў стварэння партрэтаў герояў-пікара. Аўтарам дэманструюцца арыгінальныя падыходы пісьменніка да ўвасаблення гэтага літаратурнага тыпу.

Круцельскі (шальмоўскі) раман, або пікарэска, які ўзнік у эпоху Адраджэння, супрацьстаяў арыстакратызму і маралізатарству ў літаратуры. Цэнтральнай постаццю круцельскага рамана з'яўляецца прайдзісвет, махляр, авантурыст; сюжэтам – яго прыгоды. Героі твораў такога жанру вельмі любяць жыццё ва ўсіх яго праявах, спавядаючы геданізм як філасофію. Яны вельмі зямныя і няправільныя, але тым і прыцягальныя для чытача. Герою-пікара ўласцівы меркантыльнасць Літаратуроведение 106 і імкненне да свабоды ад сацыяльных абмежаванняў. Ён можа як прыстасоўвацца да рэальнасці, так і маніпуляваць ёю ў сваіх інтарэсах. Усе яго ўчынкі маюць толькі адну мэту – дасягненне багацця і дабрабыту любымі шляхамі, законнымі або незаконнымі. Аповед у творах гэтага жанру звычайна вядзе сам авантурыст, дзякуючы чаму чытач ставіць сябе на месца махляра і міжволі пранікаецца да яго сімпатыяй. Талент Андрэя Мрыя праявіўся яшчэ ў апавяданнях сярэдзіны 1920-х гадоў. Да іх стварэння творца прыйшоў праз напісанне газетных артыкулаў. Многія даследчыкі сцвярджаюць падабенства некаторых яго апавяданняў да паведамленняў, нататак, але ўсё ж такі іх мастацкасць і камічнасць відавочныя. Пісьменнік-сатырык, пазначаючы творы як малюнкi і абразкі, насамрэч падае рэчаіснасць пад адмысловым зрэзам, які характэрны сатырычнай літаратуры. Паспрабуем прасачыць адметнасці стварэння героя-пікара ў ранняй творчасці А. Мрыя. Сатырычная проза пісьменніка адрозніваецца вялікай колькасцю вобразаў авантурыстаў, прайдзісветаў, злодзеяў, прыстасаванцаў, а таксама адарваных ад жыцця ідэолагаў-летуценнікаў, якія «стануць актыўнымі памагатымі пры сталінскай машыне, заўжды гатовай да дзеяння» [1, с. 7], – адзначае Я. Лецка. А. Мрый выкарыстоўвае для іх стварэння разнастайныя сатырычныя прыёмы: гіпербалізацыю, парадзіраванне, гратэск. Пісьменнік часта паказвае знешні выгляд герояў праз карыкатуру: так падкрэсліваюцца надзвычайная пухласць, румянасць, апісваецца адзенне і г. д. Дзейныя асобы гавораць казённымі фармуліроўкамі (парадзіруецца мова савецкіх устаноў, канцылярыі), робяць поўныя бязглуздзіцы самавыкрывальныя заўвагі. Нельга не заўважыць і камічную недарэчнасць учынкаў герояў, што надае вобразам гратэскавасць. Яны становяцца падобнымі да жывёл, бо далёкія ад чалавечай сутнасці. Алагічнасць, часам абсурднасць паводзін герояў, парадаксальнасць сітуацый, іх умоўнасць, дэфармаванасць параўноўваецца з рэальнасцю. Раннія апавяданні «Прафесар акультных навук», «Абстрыкаўся» і «Навалілі» аб'яднаны адным тыпам персанажа – вобразам прайдзісвета і прыстасаванца. Ён народжаны новай эпохай, шукае цёплае месца, карыстаючыся цяжкім для народа гістарычным перыядам, з лёгкасцю прыстасоўваецца да любых абставін. А. Мрый адлюстроўвае савецкую рэчаіснасць як нешта стракатае, шумлівае, ускаламучанае. Знаходзіцца тут месца і прафесару акультных навук – прайдзісвету з Чартапханска. Апавяданне «Прафесар акультных навук», напісанае ў 1924 годзе, – першае сатырычнае апавяданне празаіка. Галоўныя героі – заезджы махляр Вілліам Джэпкінг, які прыехаў 107 з «трушчоб Індыі», і яго памагаты Пракоп Зуй, мясцовы злодзей, які так і застаецца нявыкрытым. З'явіўшыся ў глухім мястэчку, Джэпкінг палюхае жыхароў дзікім голасам («раздаўся нейкі вычварны непрыемны голас» [2, с. 171], «прыказаў дзікунскім голасам прыезджы» [2, с. 171]) і незвычайным гардэробам («чалавек у чырвоным аксамітным фрэнчы. На нагах боўталася нешта даўжэннае, падобнае да штаноў, але яны дужа малое месца займалі, усё роўна як і зусім іх не было» [2, с. 171]). Фрэнч –

вельмі каштоўная мастацкая дэталі, што выражае прычыну, па якой з'яўляецца герой. Письменнік паказвае, што гэтыя «чырвоныя фрэнчы» з'яўляюцца вельмі небяспечнымі для грамадства. Запамінальны партрэт (« дужа доўгі, як у бусла, нос, рабы твар (як быццам ноччу на ім гарох малацілі) і круглую, зямнога калёру, кепку на галаве» [2, с. 171]) і мова шарлатана, якая характарызуе яго як невука і дапамагае зразумець, што перад намі псеўдапрафесар. Вільям Джэпкінг прыехаў са сваёй сакратаркай («за ім плялася худая замораная кабета» [2, с. 171]) у павятовы горад К., дзе атрымаў у сакратара выканкама і «ўкома» (які кіраваў павятовай культасветнай прапагандай) дазволы на «культпрацу» і пачаў праводзіць «сеансы» тэлепатый, магіі, гіпнозу і спірытызму, беручы з жыхароў горада вялікія сумы грошай. Вобраз Джэпкінга выступае ў творы сімвалічным «каталізатарам» выкрыцця абывацельскага свету, дзе пануюць абсурднафармальныя законы і разумовая абмежаванасць. Не менш яркім вобразам з'яўляецца Пракоп Зуй: «Гэта быў даволі прыгожы мужчына на трыццаць гадоў. Ён быў мешчанчук, але ў гады рэвалюцыі, не ў прыклад пакаштаваў добрага жыцця. Ён быў авантурнік, спекулянт, прайдоха, распуснік і не ганьбаваў нічым, што давала яму грошы і беспакутнае жыццё» [2, с. 178]. Гэта махляр «новага фармату», ён не такі вытанчаны, як псеўдапрафесар, але беспрынцыповы і больш хітры. А. Мрый трапна высмейвае бюракратызм і некампетэнтнасць дзеячоў розных савецкіх устаноў. Прышоўшы ў выканкам за паперкай, галоўны герой тлуміць галаву чыноўнікам, выяўляючы веданне як наменклатуры, так і ідэалогіі. Сакратар, яго першы суразмоўца, спрабуе накіраваць Джэпкінга да некага іншага, каб толькі адчапіцца і выконваць свае непасрэдня абавязкі. Камічнасць сітуацыі ў тым, што сам Джэпкінг добра разумее, куды яму трэба, але не пакідае сакратара ў спакой, у захапленні выказваючы яму вялікую павагу і настойліва распавядаючы пра сваё жаданне падзяліцца ведамі, набытымі ў прыгнечаных сусветным капіталам індыйскіх йогаў. І судовая справа над «прафесарам» вядзецца неяк дзіўна. Судзяць яго не толькі і не столькі за махлярства, грашовыя Літэратуроведение 108 «аперацыі» з насельніцтвам, колькі за шкодны для здароўя местачкоўцаў гіпноз. Экспертыза пры гэтым «аўтарытэтна заяўляе», што гіпноз адначасова і шкодны, і карысны, бо яго ўжываюць і для лячэння. Абаронца Джэпкінга паказвае ўсю бязглуздасць вывадаў экспертызы, але «прафесар» усё ж атрымлівае год умоўна. У апавяданнях «Навалілі» і «Абстрыкаўся» (абодва напісаны ў 1925 годзе) аўтар ускладняе вобраз пікара. Герой-прыстасаванец тут з'яўляецца «паважаным чалавекам», прадстаўніком мясцовай улады. Галоўны герой Швыдкі ў апавяданні «Навалілі» – прайдзісвет і кар'ерыст – страціў апетыт і сон праз сваю працу, бо на яго навалілі шмат абавязкаў, пералічыць якія нават пальцаў на руках не хапае, «трэба перайсці на ногі!» [2, с. 218]: «Сакратар, кіраўнік школы палітграматы, старшыня Рабпросу, сябра праўлення кааператывам, сябра канфліктнай камісіі, старшыня праўлення рабочага клубу сябра раёнавай кантрольнай камісіі, старшыня таварыстваў ОДВФ, МОПР, ОДН, старшыня краязнаўчага таварыства, сакратар прафбюро!...» [2, с. 218]. Калі Швыдкі пачынае расказаць пра сваю «хваробу», настаўнік проста разрагатаўся яму ў вочы: «Ну, жартуеце! Паглядзець на вас, дык ого-го!» [2, с. 217], – бо той выглядае жыццярэдасным і здаровым чалавекам з добрым апетытам. Гаспадыня гаворыць, што «хвароба» яго нейкая дзіўная: «Цэльную ночку не спіць – усё стогне ды вохае. Толькі пад дзень задрыхне» [2, с. 217]. Пасля чаго настаўнік робіць выснову: «Хвароба над хваробамі!» [2, с. 221]. А. Мрый па-майстэрску адлюстроўвае казусы, прытворства герояў, імітуе сказавую апавядальную манеру. Улюбёным прыёмам письменніка з'яўляецца ўстаноўка на самараскрыццё герояў, якія надзелены такой манерай гаварыць, што дае магчымасць чытачу адразу зразумець іх сапраўдную сутнасць. У апавяданні «Абстрыкаўся» галоўны герой Шмыцік – абмежаваны і самаўпэўнены халуй, што займае досыць высокую дзяржаўную пасаду: « прыгожы мужчына ў бліскучай, туга зацягнутай, міліцэйскай вопратцы» [2, с. 199]. Ён лічыць беларускую культуру прымітыўнай, хаваючы за гэтым уласную нікчэмнасць і абмежаванасць. Шмыціку не падабаецца, што ў дзень валаснога з'езду саветаў будзе ставіцца беларуская п'еса. У адказ на прапанову вылучыць ад працаўнікоў асветы ў праўленне прафсаюзу кандыдата Варонку, які падтрымлівае беларускі рух, ён гаворыць: «Ну, дык трэба пачакаць, а то, здаецца мне, ці няма тут і контррэвалюцыі... Трэба ўсё

рабіць аглядаючыся, трэба быць вельмі асцярожным» [2, с. 200]. У фінале апавядання падзеі нечакана абарочваюцца не на карысць героя: вяртаючыся з мястэчка, Шмыцік сустракае сакратара валасной 109 ячэйкі, які паведамляе, што іхні павет далучаецца да Беларусі: «Цяпер табе трэба будзе вучыць беларускую мову! Ха-ха-ха!» [2, с. 202]. Гэта азначае, што Шмыцік «абстрыкаўся» на нацыянальным пытанні, ганьбуючы беларускую мову і культуру, і цяпер, каб утрымацца на пасадзе, трэба паварочвацца да іх тварам. Выводзячы на першы план маналог, «унутраны голас» герояў, А. Мрый па-майстэрску стварае завостраны сатырычны вобраз. Сумесь прастамоўнай і навуковай лексікі ў апавяданні яскрава характарызуе герояў, у якіх невысокія інтэлектуальныя здольнасці і нізкі ўзровень адукацыі і культуры. Важнымі ў творы з'яўляюцца прыёмы скажэння, пераасэнсавання, абумоўленыя народнай этымалогіяй. Так, стылявая шматграннасць мовы, якую ўдала выкарыстаў пісьменнік, – магутны прыём сатырычнага высмейвання адмоўнага ў жыцці. Заўважым, акадэмік Д. Ліхачоў лічыць, што выкарыстанне «чужога слова» можа выконваць некалькі функцый: «Але прыём гэты ніяк не можа быць зведзены толькі да стылю – да балагурства, жадання расмяшыць чытача. Гэта і сродак сатыры, і прыём літаратурнай інтрыгі, істотны элемент сюжэтнай будовы» [3, с. 24]. Уважлівае вока сатырыка не магло не заўважыць безліч канфліктаў і калізій, якія былі народжаны культурнай, грамадскай і палітычнай сітуацыяй на Беларусі. Пісьменнік выкрывае «ўсюдысуйнае» падладжанне таварыша Шмыціка і падобных да яго прайдзісветаў (Пракопа Зуя, Вілляма Джэпкінга, Швыдкага), якія заўсёды прыстасоўваюцца да новай сітуацыі. Глыбока адчуваючы псіхалогію шмыцікаўшчыны, сатырык дазваляе герою самараскрыцца. З гэтага вобраза нібы нараджаецца будучы Самсон Самасуй. Са з'яўленнем на камандных месцах шмыцікавых-самасуяў адыходзілі на задні план сумленнасць, дабрыва, сардэчнасць, спагадлівасць. А самым страшным было тое, што гублялася сувязь паміж чалавекам і яго народам, яго гісторыяй, культурай. Такім чынам, А. Мрый у многім парушае ўмоўны жанравы канон пікарэскі. Так, ён адмаўляецца ад апавядання ад першай асобы; выкарыстоўвае загадзя прыдуманую круцельскую аўтабіяграфію для паказу сапраўднага біяграфічнага апавяду; замяняе героя-пікара – чалавека, які безнадзейна імкнецца выбіцца ў людзі, махляра паняволі – чалавекам на высокай пасадзе, які пад уплывам акалічнасцей ашуквае і робіць несумленныя ўчынкі, што не выклікае сімпатыі ў чытача. Прыкметы героя-пікара ў ранніх апавяданнях А. Мрыя наступныя. Літаратураведение 110 1 Пратэстычнасць – характэрная рыса персанажа-пікара: на працягу апавядання ён выступае ў розных ролях і абліччах. 2 Мастацкі час апавяданняў не зводзіцца толькі да біялагічнага сталення галоўнага героя. 3 Часта выкарыстоўваюцца прастамоўныя і нават грубыя словы, стылёвая кантамінацыя. 4 Праз герояў-пікара падаецца сатырычнае адлюстраванне грамадства і сучаснай пісьменніку рэчаіснасці, дзе часам камізм суседнічае з трагізмам. Спіс літаратуры 1 Лецка, Я. Празорлівасць мастака / Я. Лецка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1993. – 317 с. 2 Мрый, А. Творы: раманы, апавяданні, нататкі / А. Мрый. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1993. – 317 с. 3 Лихачев, Д. Лесков и русская литература / Д. Лихачев. – Москва : Наука, 1988. – 323 с.